

Р. М. МАШТАЛІР

ДО ПИТАННЯ ПРО СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ДРУКАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА НА УКРАЇНІ

На Україні, як відомо, друкарство виникло в другій половині XVI сторіччя. Осередком його була Західна Україна.

Поява тут друкарського виробництва викликана певними соціально-економічними умовами. Виникнення книгодрукування було підготовлене всім ходом економічного розвитку.

Під соціально-економічними передумовами виникнення друкарства слід розуміти внутрішні потреби країни в більш прогресивному способі виготовлення книжок, — з одного боку, і технічні, матеріальні та трудові можливості, які забезпечували виробництво цієї продукції, — з другого боку.

Питанню соціально-економічних передумов виникнення друкарського виробництва на Україні, як і розвитку поліграфічного виробництва в цілому, не було приділено належної уваги. Буржуазні вчені, які неодноразово звертали свою увагу на виникнення книгодруку, не ставили перед собою такого питання. Відсутність необхідної методології дослідження, а також професійний склад дослідників робили неможливим дослідження його.

Такі буржуазні вчені, як Я. Гофман, В. Сопіков, Є. Бандтке, Й. Лелевель, Д. Зубрицький, М. Вишневський, І. Флеров, П. Пекарський, С. Пташицький, А. Петрушевич, М. Максимович, А. Криловський, Я. Птасьнік, А. Бобер, Ф. Бостель, І. Огієнко і інші зібрали багато історичного матеріалу. Але результати їх досліджень мали, в більшості випадків, описовий характер і зводилися до простої констатації окремих фактів, без належного аналізу, узагальнення і встановлення взаємозв'язку з іншими явищами, без висвітлення тих соціально-економічних обставин, які викликали появу друкарського виробництва на території України. Буржуазні історіографи розглядали друкарство відірвано від конкретних історичних умов без його взаємозв'язку з життям суспільства.

Названі дослідники книгодрукування на Україні не показали значення економіки й культури західноукраїнських земель того часу для виникнення друкарства. В їх роботах не знайшли відображення ті специфічні умови, в яких опинилась Західна Україна в XVI ст., не висвітлено належним чином питання про роль, яку відіграла в справі запровадження друкарської техніки боротьба українців проти ополячення і окатоличування, за збереження національної культури.

У працях буржуазних вчених обходиться значення зв'язків українського народу з російським і білоруським народами, об'єднуваними спільністю походження, мовною й культурною близькістю.

Не були досліджені технічні можливості для організації книгодруку на Україні. Друкарство, порівнюючи з іншими видами виробництва того часу, мало високий технічний рівень. Процес виготовлення друкарської форми з окремих знаків вимагав забезпечення абсолютної рівності їх розмірів, взаємозамінності друкарських і пробільних знаків. Це вимагало використання технічних досягнень інших розвинених галузей виробництва, в першу чергу, ливарної справи і обробки металів. Отже, при висвітленні питання про виникнення друкарства необхідно дослідити рівень техніки і технічних знань того часу, а також наявність спеціалістів.

В роботах буржуазних вчених не показано також значення матеріальної бази і, перш за все, виробництва паперу для організації друкарського виробництва.

Такий підхід до питання не давав повної картини виникнення друкарського виробництва на Україні і приводив до думки, що воно з'явилося випадково.

Соціально-економічні передумови виникнення друкарського виробництва на Україні не були достатньо досліджені також в роботах радянських вчених. Вчені, які в тій, чи іншій мірі торкалися питання книгодрукування, не висвітлювали тих обставин, за яких воно виникло. Лише окремі сторони соціально-економічних передумов виникнення друкарського виробництва на Західній Україні зачіплені в роботах С. І. Маслова, П. М. Попова, І. С. Свенціцького, І. П. Крип'якевича, А. А. Сидорова, М. М. Тихомирова, А. С. Зернової, Г. І. Коляди, Г. Тисяченка, А. Козаченка та інших.

В даній статті ми ставимо перед собою завдання розкрити соціально-економічні передумови виникнення друкарського виробництва на Україні. Дослідження це ведеться як з точки зору загальних рис розвитку суспільства, так і з точки зору тих специфічних особливостей, які мали місце на території Західної України.

Територія Західної України в період перед виникненням друкарства була поділена між загарбницькими державами. Волинь і Галичина були захоплені польськими феодалами, Закарпаття — угорськими, Буковина входила до складу Молдавського князівства.

XVI століття було періодом великих змін в господарському, громадському та політичному житті західно-українських земель.

В результаті поглиблення суспільного поділу праці, росту продуктивних сил ростуть товаро-грошові відносини, розширюється внутрішній та зовнішній ринок.

У зв'язку з ростом товаро-грошових відносин збільшується кількість міст, де організуються нові види ремесла і розширюються старі. У другій половині XVI ст. у Волинському воеводстві нараховувалося 68 міст (1 місто на 24 сіл). Міста ці були торговельними і ремісничими центрами.¹

Ремісниче виробництво організується не тільки в містах, але й у сільських панських маєтках, «де тільки

---

¹ А. И. Баранович, Новый город Западной Украины, Ученые записки Института славяноведения АН СССР, т. III, 1951, стор. 240.

ведеться в скільки-небудь великих розмірах самостійне фільваркове господарство».²

У другій половині XVI ст. ремісництво на Західній Україні набрало особливо широкого розмаху. Для підтвердження цієї думки можуть служити наведені в табл. 1 дані.

Таблиця 1

Зростання кількості ремісників³

№№ п/п.	Територія, місто	1565 р.	1589 р.	% до 1565 р.
1.	Галич	18	81	450
2.	Красноставський повіт	38	63	160
3.	Луцьк	—	201 ⁴	—
4.	Кам'янка	—	391 ⁴	—

Податкові реєстри 1577 р. свідчать про наявність значної кількості ремісників у Ковелі, в Острозі, Володимирі, Турчині, Дубно, Дрогобичі.

Для характеристики динаміки росту обсягу ремісничого виробництва в Західній Україні в другій половині XVI ст. можуть служити також дані, наведені в табл. 2.

У Львові було організовано обробку металів і дерева, шкіряний, харчовий, текстильний, швейний, мистецький промисли.

На протязі XVI ст. у виробництво поступово впроваджуються механізми, зокрема, з'являється паперовий млин.

У розвитку промисловості Західної України перше місце належало Львову. Уже в середині XVII ст. у Львові

² Ф. И Леонтович, Сельские ремесленники литовско-русского государства, «Варшавские университетские известия», 1898, т. II, стор. 6.

³ К. Гуслистий, Нариси з історії України, випуск III, вид-во АН УРСР, Київ, 1941, стор. 18.

⁴ Дані за 1577 р.

⁵ L. Chagewiczowa, Lwów na przelomie XVII i XVIII wieku, у зб. «Studia z historii społecznej i gospodarczej poświęcone prof. dr. F. Bujakowi», 1931, стор. 392—394.

Таблиця 2

Зростання кількості чоловік, які прийняли Львівське громадянство⁵

№№ п. п.	Кількість чоловік, які прийняли Львівське громадянство	1496 — 1536 р.р.	1537 — 1570 р.р.	Процент до 1496—1536 р.р.
	В сь о г о	615	885	144
	в тому числі:			
1	В ткацькому виробництві	45	103	240
2	В металевому виробництві	45	74	164
	в тому числі:			
	а) слюсарі	7	26	370
	б) мечники	1	5	500
	в) ливарники	3	6	200
3	В дерев'яному виробництві	27	50	185

нараховується до 30 цехових об'єднань, до яких належить 500 майстрів.⁶

Форма організації ремісничого виробництва м. Львова була взірцем для цехів інших міст. Статути львівських цехів використовувались як основа для організації ремісничого виробництва цехів різних міст. Так, в 1553 р. Кам'янецькі ткачі послали делегацію до львівського цеху ткачів за статутом, яким пізніше керувалися при заснуванні свого цеху.⁷

Переважна частина ремісничих виробів надходить в сферу обміну. Ринком збуту ремісничих товарів були, переважно, околиці міст. Частина виробів знаходила збут на віддалених ринках, на ярмарках інших міст. Вироби західноукраїнських ремісників знаходили збут також на зовнішньому ринку.

Протягом XVI ст. і особливо другої його половини західноукраїнські міста відігравали велику роль не тільки як великі центри промислового виробництва, але і як центри торгівлі. Через них проходили основні торго-

⁶ М. Горні і Я. Кісь, Ремесло і торгівля Львова XIV—XVIII ст., «Нариси історії Львова», Львів, 1956, стор. 33.

⁷ Е. Седнський, Матеріали для історії цехов в Подоллі (XIV—XVIII в.), Камянець-Подольськ, 1904, стор. 7.

вельні шляхи, на яких здійснювались операції купівлі-продажу між східними і західноєвропейськими купцями.

Розвиток внутрішньої і зовнішньої торгівлі Західної України сприяв зміцненню зв'язків між окремими землями України, а також з іншими народами. Особливо велике значення мала наявність тісних економічних зв'язків Західної України з Російською державою. Широкі торговельні зв'язки між Західною Україною і Росією сприяли дальшому розвитку промислового виробництва, а також піднесенню політичного і культурного рівня партнерів. «Економічні зв'язки, їх ріст і зміцнення були одним з тих факторів, які сприяли возз'єднанню України з Росією».⁸

Розвиваючи промисловість, сільське господарство й торгівлю у важких умовах іноземного панування, українці на західних землях розвивали і свою культуру. В період виникнення друкарського виробництва в Західній Україні відбувається процес культурного піднесення. В літературі того часу помітні перші спроби наближення літературної мови до народної.

Високий рівень економічного розвитку висував незрівняно більші ніж раніше вимоги щодо росту культури і в першу чергу поширення письменності. Ріст ремесла, поява нових способів виготовлення продукції, організація великих феодальних господарств, ведення інтенсивних торговельних операцій на внутрішніх і зовнішніх ринках вимагали піднесення культурного рівня. Необхідність підвищення грамотності поставила на порядок денний питання про різке збільшення книжкової продукції — цього невід'ємного способу поширення знань. Можливості рукописного книжкового виробництва були обмежені. Наявність у продажу друкваних книжок інших країн не могла задовольнити вимог місцевого читача. Треба було замінити книгописання книгодрукуванням, організувати місцеве друкарське виробництво.

Розвиток техніки і наявність необхідних технічних кадрів були основними обставинами, що забезпечили виникнення друкарства, виробництва високого на той час технічного рівня.

Як уже вказувалося, Західна Україна в період

---

⁸ І. П. Крип'якевич, Зв'язки Західної України з Росією до середини XVII ст., видавництво АН УРСР, Київ, 1953, стор. 19.

виникнення тут друкарської справи характеризувалася відносно високим рівнем техніки. Вона відіграла тоді роль школи ремісників для інших частин України. Львів відігравав роль своєрідної академії, де вчилися ремісничого вміння ремісники з різних міст польської держави.⁹ Так, наприклад, звання майстра-мечника міг одержати тільки той ремісник, що пройшов повний курс навчання у Львові або в Кракові, це саме стосувалося столярів.

Не досліджуючи стану техніки і організації всього ремісничого виробництва Західної України, наведемо тут деякий матеріал про ті групи, які мали безпосередній зв'язок з появою друкарського виробництва, у першу чергу, про організацію ливарної справи та мистецьких промислів. Кількість цих даних обмежена і, переважно, стосується Львова. Це пояснюється тим, що питання про стан техніки і ремісничого виробництва Західної України ще не знайшло свого дослідника.

У ливарному виробництві у Львові був організований процес моделювання форм і орнаментів. Велику питому вагу займало виготовлення зброї. Вироби львівських ливарників були відомі в цілій Речі Посполитій, а також за кордоном. Львів відігравав «роль основного центра для всієї польської держави у виготовленні зброї».¹⁰

Напередодні виникнення книгодрукування у Львові працювали кваліфіковані майстри ливарної справи. З багатьма з них першодрукар Іван Федоров, приїхавши до міста, встановив близькі відносини.¹¹ Так, працював у Львові відомий майстер того часу Лаврентій Филипович, до якого Іван Федоров віддав у навчання свого «юношу» Гриня Івановича. Після двох років навчання у Лаврентія Филиповича Гринь навчився «малярства, столярства, граверства на дереві, вирізування літер на сталі і інших речей, а також і друкарства».¹² Гринь Іванович пізніше «працював в Острозкій друкарні і виробляв для Івана Федорова шрифт».¹³

---

⁹ Е. Сецинский, вказ. праця, стор. 8.

¹⁰ М. Горн і Я. Кісь, вказана праця, стор. 35.

¹¹ І. П. Крип'якевич, Зв'язки..., стор. 49.

¹² St. Ptaszuski, Iwan Fedorowicz, drukarz ruski we Lwowie z końca XVI w., Kraków, 1884, стор. 30—31.

¹³ І. П. Крип'якевич, Зв'язки..., стор. 49.

В XVI ст. ливарне виробництво було також організоване в Дрогобичі, Крем'янці, Луцьку.¹⁴

Мистецьке ремесло на Західній Україні також перебувало на високому рівні. Так, вироби львівських ремісників-золотарів успішно конкурували з краківськими і гданськими. Ці вироби знаходили збут у Москві, в Молдавії та на Волощині. «Для волоських господарів і бояр Львів був тим, чим сьогодні для шляхти цих країн є Париж» — писав на початку XX сторіччя польський дослідник.¹⁵ Золотарі львівського походження працювали навіть в Англії.¹⁶ Львівські золотарі і ювеліри славилися досконалістю своєї майстерної справи.¹⁷ Ремесло львівських ремісників-золотарів відіграло «роль центра мод і мистецького смаку для Молдавії, Волощини та інших країн».¹⁸

Ремісники-золотарі відігравали важливу роль в рукописному книжковому виробництві. Оздоблюючи книжки, вони надавали їм гарний зовнішній вид. Вони створили певні традиції в оформленні української книги, які пізніше були використані у друкованих книгах. У другій половині XVI ст. друковані книги вставляли в срібно-золотисті оправы і оздоблювали дорогоцінним камінням.

У Львові було розвинене також малярство. Тут працювала велика кількість майстрів цієї справи.¹⁹ Згаданий вже львівський майстер Лаврентій Филипович, мабуть, мав цілу малярську школу, бо в його майстерні вчилося чимало львівських малярів, серед яких був учень Івана Федорова — Гринь Іванович.²⁰

Одним із видів робіт львівських малярів було ілюстрування рукописних книг мініатюрами і заставками.²¹ Ці

---

¹⁴ I. Kołaczkowski, Wiadomości dotyczące się przemysłu i sztuki w dawnej Polsce, Kraków, 1888, стор. 73.

¹⁵ W. Łoziński, Złotnictwo lwowskie w dawnych wiekach (1383—1640), Lwów, 1912, стор. 17.

¹⁶ Там же, стор. 24.

¹⁷ W. Łoziński, Patrycjat i mieszaństwo lwowskie w XVI i XVII wieku, wyd. II, Lwów, 1892, стор. 31.

¹⁸ М. Горн і Я. Кісь. вказ. праця, стор. 95

¹⁹ T. Mańkowski, Lwowski cech malarzy w XVI i XVII w., Lwów, 1936, (Biblioteka lwowska, t. 36), стор. 18.

²⁰ В. Січинський, До питання про автора гравюру українського перводруку, «Бібліологічні вісті», 1923, № 3, стор. 60.

²¹ І. П. Крип'якевич, Львівська Русь в першій половині XVI віку, Львів, 1907, стор. 39.

традиції художнього оздоблення, також пізніше були використані у виробництві друкованих книг.

Прямий зв'язок з книгодрукуванням має такий вид мистецького промислу, як різьба по дереві. У друкованій книжці різьбарі замінили працю малярів, які розписували рукописні книжки. Вони виготовляли гравюри і орнамент, якими прикрашувались друковані книжки.

Різьбярське ремесло Західної України напередодні виникнення друкарського виробництва було досить розвинене. Такі чудові пам'ятники цього періоду, як іконостаси, різьблені хрести та інші предмети релігійного та світського вжитку свідчать про високий мистецький рівень цього виду ремесла.

Високий рівень техніки різьбярського ремесла позначився на книжкових прикрасах, виготовлених для львівського «Апостола» 1574 р. Відомо, що «на книжні прикраси львівський «Апостол» далеко багатший від московського». ²² У львівському «Апостолі» Іван Федоров, крім відтворення прикрас московського «Апостола», вніс багато нового, сюди належать заставки, кінцівки, ініціали, зображення апостола Луки та друкарський знак Федорова. Про участь львівських малярів у підготовці прикрас для першої української друкованої книжки є вказівки у багатьох дослідників старої книжкової гравюри. ²³

Г. І. Коляда довів, що автором рисунку апостола Луки був «безперечно, місцевий художник, ініціали його Л. П. бачимо зліва на підлозі». Таким художником міг бути згаданий уже майстер Лаврентій Филипович, на що є прямі вказівки багатьох дослідників. ²⁴ Різьб'ярами ксилографії апостола Луки і друкарського знаку Івана Федорова були також місцеві майстри. ²⁵

²² Г. І. Коляда, «Друкарь книг пред тым невиданных» у Львові, в журн. «Радянське літературознавство», 1949, № 6, стор. 105.

²³ В. Січинський, До питання..., стор. 61. І. П. Крип'якевич, Зв'язки..., стор. 49. М. Т. Гембарович, Роль Івана Федорова і його художньої спадщини в розвитку графіки на Україні в XVI—XVIII ст., зб. «Віковична дружба народів-братів», К., вид-во АН УРСР, 1954, стор. 92—98. Г. І. Коляда, «Друкарь...», стор. 107.

²⁴ В. Січинський, До питання..., стор. 61. М. Т. Гембарович, вказ. праця, стор. 92—98.

²⁵ В. Січинський, До питання..., стор. 61. М. Т. Гембарович, вказ. праця, стор. 92—98. Іншу думку див. А. А. Сидоров, Древнерусская книжная гравюра, стор. 112—115; А. С. Зернова, Начало книгопечатания в Москве и на Украине, М., 1947, стор. 50.

Напередодні запровадження книгодрукування на Західній Україні були і палітурники. До нас дійшли дані про львівського майстра-палітурника Мартина Голубникового. До цього майстра Іван Федоров ще в перші роки свого перебування у Львові віддав у навчання свого сина Івана.²⁶

Таким чином, розвиток техніки, технічних знань і наявність необхідних технічних кадрів на Західній Україні в другій половині XVI ст. досягли такого рівня, що створилась реальна можливість для організації тут друкарського виробництва.

Одною із важливих передумов книгодрукування на Західній Україні була наявність матеріальних ресурсів, необхідних для виготовлення книжкової продукції і в першу чергу паперу.

В XVI ст. на Західній Україні папір був досить поширеним матеріалом, який вживали для виготовлення рукописних книг, для потреб управління, торгівлі і інших цілей. В містах Західної України можна було придбати папір з різних західноєвропейських міст. У львівських крамницях, а також на ярмарках завжди був папір кращих гатунків, а також папір для пакування.²⁷

Для друкування «Апостола» Іван Федоров використовував папір з Краківської папірні.²⁸

В XVI ст. виникає і місцеве паперове виробництво, що пояснюється, в першу чергу, різким збільшенням попиту на книжки.

Першою паперовою фабрикою на Західній Україні була фабрика в Янові. Звістка про неї зустрічається вже в 1522 р.²⁹

В Луцьку в 1570 р. була закладена перша паперова фабрика на Волині.³⁰

У 1578 р. було організовано підприємство по виготовленню паперу в Буську. З цього підприємства Іван

²⁶ Архив Юго-Западной России (далі подаю АЮЗР), ч. I, т. X, стор. 506.

²⁷ Ł. Charewiczowa, Handel średniowiecznego Lwowa Lwów, 1925, стор. 113.

²⁸ Jan Płaśnik, Papiernie w Polsce XVI wieku, w Krakowie. 1920, стор. 17.

²⁹ Там же, стор. 17, 20.

³⁰ В. Січинський, Нариси з історії української промисловості, Львів, 1936, стор. 7.

Федоров під час другого перебування у Львові одержував папір для своїх книг.³¹

Для друкування Острозької Біблії було організоване спеціальне підприємство по виготовленню паперу в Острозі,³² з 1583 р. на Волині існує ще одне паперове підприємство.³³

В останній чверті XVI ст. була також папірня на Сянніччині.³⁴ В цей період існували також папірні в Лівчицях, Рудківського повіту і в Брюховичах, де на папірню був перероблений водяний млин.³⁵ Брюховицька папірня виробляла папір трьох гатунків: актовий, першо-рядний, середній.

Позитивну роль у запровадженні друкарської справи на Західній Україні відіграли міцні традиції виготовлення книжок.

На території Західної України в XVI ст., і особливо в другій його половині, було широко розвинено виробництво по виготовленню рукописних книг. Крім багатьох монастирів, виготовленням рукописних книг займалися спеціальні майстерні, що працювали на замовлення. До нас дійшли дані про існування в кінці XVI ст. такої майстерні в м. Стрию.³⁶ Є згадки про те, що в Західній Україні «були окремі школи писання рукописів, що виходили очевидно з окремих осередків, у яких громадилися книжки і їх писці»,³⁷ згадується про існування такого осередку біля міста Сокаля.³⁸

Свідченням пошуків способів для збільшення випуску

---

³¹ St. Ptaszycki, Iwan Fedorowicz..., стор. 14. I. Kołaczkowski, Wiadomości..., стор. 484. I. Крип'якевич, Папір українських друків Івана Федорова, «Стара Україна», 1924, IV—V, стор. 45.

³² I. П. Крип'якевич, Найдавніші папірні на Україні (XVI в.), «Бібліографічні вісті», ч. I (10), Київ, 1926, стор. 65.

³³ Там же, стор. 65.

³⁴ В. Січинський, Нариси..., стор. 7.

³⁵ A. Jędrzejowska, Przyczynek do dziejów papiernictwa lwowskiego, «Kwartalnik historyczny», R. 37, 1927, стор. 129—133.

³⁶ Проф. Н. А. Кожин, Украинское искусство XVI—нач. XX вв., Украинский полиграфический институт им. Ив. Федорова, Львов, 1958, стор. 25.

³⁷ Я. Гординоский, Слідами старої української культури, Культура рукописної книжки на Україні в XVI ст., «Стара Україна», 1924, VII—VIII, стор. 105.

³⁸ Там же, стор. 106.

рукописних книг на Україні є заміна в XV ст. уставного письма півуставним.

Книжки писалися на гарному папері, чітким письмом, з застосуванням кольорової фарби і орнаментально оздоблювалися.

В XVI ст. на території Західної України знаходилася велика кількість осередків книгозбирання. Велику бібліотеку мало Львівське Успенське братство. Книжковий фонд її складався з грецьких і слов'янських рукописів, а також з друкованих книжок із різних країн Європи.³⁹ Книгозбиранням займалися також монастирі. Книгозбірні були і в церквах, причому не тільки міських, але й у невеликих приміських.⁴⁰

Крім книг місцевого виробництва, на Західній Україні були поширені книги інших українських земель, а також книжки інших країн, і при тому у великій кількості, широко відомі були видання Ш. Фіоля та Фр. Скорини. Монастирі Західної України закупували велику кількість книг не тільки на Україні, але і в сусідніх державах.

На Західній Україні і особливо у Львові велася широка книжкова торгівля. Сюди приїздило багато книготоргівців з різних країн.⁴¹ В книгарнях Львова були польські, німецькі, латинські, греко-візантійські, французькі, іспанські та інші книжки.⁴² Інвентарі львівських книгарень свідчать про наявність в них різноманітної літератури, починаючи від невеликих богослужбових книг і кінчаючи фундаментальними виданнями італійських класиків.⁴³

Наведені соціально-економічні передумови виникнення друкарського виробництва на Західній Україні слід віднести до так званої групи загальних рис законмірного розвитку суспільства. Ці обставини були подібними при виникненні друкарства улюбій країні. Тільки

³⁹ І. П. Крип'якевич, Каталог бібліотеки Львівської Ставропігії з 1619 р., див. «Українська книга», 1937, стор. 157—158.

⁴⁰ І. П. Крип'якевич, Рукописна книга до половини XVI ст., стор. 8.

⁴¹ Anna Jędrzejowska, Książka Polska we Lwowie w XVI w., Lwów—Warszawa, 1928, стор. 58.

⁴² Józef Skoczek, Lwowskie inwentarze biblioteczne w epoce renesansu, Lwów, 1939, стор. 93.

⁴³ Wł. Łoziński, Leopoldiana, «Kwartalnik historyczny», 1890, стор. 452—454.

певний рівень економіки і культурного розвитку викликає такий попит на книжку, що може бути задоволений лише шляхом друкарського способу її виготовлення. Різниця полягає лише в тому, що в одній країні цей попит, диктований економічним і культурним розвитком, з'являється раніше, в інших пізніше, в одних країнах в більшій мірі, в других -- в меншій.

Другою групою обставин, що викликали потребу в появі друкарського способу виготовлення книг, були особливості історичного розвитку Західної України. Розкриття соціально-економічних передумов виникнення друкарства неможливе без урахування цих особливостей.

Напередодні виникнення книгодрукування Західна Україна була осередком політичної і релігійної боротьби. Перебуваючи під владою польських магнатів і шляхти, народ Західної України ніс на своїх плечах важкий тягар соціального і національного гніту.

В другій половині XVI ст. гноблення з боку польської шляхти і католицької церкви особливо підсилилося. Шляхетська Польща всіма силами намагалася окатоличити український народ.

Насильне окатоличення одночасно означало відрив від української мови та культури, мало на меті розірвати традиційний міцний зв'язок українців з братнім російським та білоруським народами.

Гоніння на українців збільшилися з приходом в Польщу в 1565 р. єзуїтів. Уже в 1574 р. польські єзуїти відокремились від «австрійської провінції» ордену і сформували свою «польську провінцію», створивши одну із кращих областей папи». ⁴⁴ Орден єзуїтів був ідейним натхненником колонізаторської політики Польщі і виявив себе як фанатичний ворог всякої вільної думки.

Для проведення політики полонізації польська шляхта і католицьке духовенство вишукували все нові і нові шляхи. Католики привласнювали православні церкви і їх маєтки, організовували напади на українське населення. В 1500 р. папа Олександр VI видав закон, яким надавав право католицьким єпископам «вживати зброю проти православних... і карати на смерть еретиків». ⁴⁵

---

⁴⁴ Н. И. Павлишев, Польская анархия, т. I, СПб., 1887. стор. 80.

Єзуїти нищили велику кількість православних книжок, а також робили до них свої вставки і виправлення.⁴⁶

Після невдалих спроб насильного ополячення українського народу єзуїти пішли по лінії унії католицької і православної віри. Вони перетягнули на свій бік верхівку православного духовенства.

Гостра релігійна війна, яка велась між католицизмом і православ'ям, з самого початку далеко виходила за рамки церковної сфери, була насущною справою українського народу в його боротьбі за соціальні і національні права. «...Православна, або як її тоді називали, руська віра стала всенародним знаменем, під покровом якого все руське населення Речі Посполитої відстоювало недоторканість національних, станових, політичних, економічних і других прав і інтересів».⁴⁷

До цієї боротьби можна повністю віднести те, що писав Ф. Енгельс про селянську війну в Німеччині.

Релігійна боротьба була проявом боротьби класів. «Якщо ця класова боротьба мала тоді релігійний відбиток, якщо інтереси, потреби і вимоги окремих класів приховувались під релігійною оболонкою, то це ні трохи не змінює справи і легко пояснюється умовами того часу.»⁴⁸

Найбільш активним засобом католицької пропаганди була полемічна література, в якій широко пропагувалося включення православних в єдину римську церкву, порочилась віра, мова й культура українського народу. Єзуїтська полемічна література в другій половині XVI ст. випускалася у великій кількості. Значну частину полемічної літератури випускають в перекладі на слов'янські мови. Для випуску таких книжок в кінці XVI ст. при віленській єзуїтській школі була організована друкарня, що мала слов'янський шрифт.⁴⁹

В цей період відчувається гостра потреба в необхідності піднесення і демократизації знань. Автор полемічного твору «Пересторога» говорив відносно шкоди, яку

⁴⁶ Памятники русской старины в Западных губерниях, издаваемые П. Багюшковым, Спб., 1885, стор. 96.

⁴⁶ Акты, относящиеся к истории западной России, т. IV, Киев, 1851, стор. 204.

⁴⁷ АЮЗР, ч. I, т. VI, О. Левицький, предисловие, стор. 2.

⁴⁸ Ф. Енгельс, Селянська війна в Німеччині, II розділ, Держполітвидав УРСР, К., 1954, стор. 31.

⁴⁹ М. А. Максимович, Собрание сочинений, т. I, Киев, 1876, стор. 180.

завдала недостача знань і письменних людей: «То вельми много зашкодило панству руському же не могли школ и наук посполитых розширяти и оных не фундовано: бо коли бы науку мели, тогда бы за неведомостию своею не пришли до таковыя погибели».⁵⁰

Гостра релігійна боротьба, яка була по суті класовою боротьбою, прискорила процес культурно-освітнього піднесення західноукраїнського народу. На протязі порівняно невеликого часу на території Західної України з'являється значна кількість православних учбових закладів. Найбільшими з них були Острозька школа і школа Львівського успенського братства. Значення їх у справі піднесення знань та захисту українського народу від римо-католицьких гнобителів істинно велике. Учителі і учні цих шкіл являли собою ту групу, що створила авангард в жорсткій ідейній боротьбі за кровні права українського населення.

Могутній культурно-національний рух, який розгорнувся на Західній Україні в XVI ст., і особливо в другій його половині, зробив величезний вплив на запровадження друкарського виробництва. Жорстока ідеологічна боротьба проти окатоличення була тою обставиною, що викликала таку велику потребу в книжці, яка могла бути задоволена тільки шляхом запровадження друкарства.

Про значний вплив на виникнення друкарського виробництва на Західній Україні українського культурно-національного руху говорить той факт, що першим тут виникло не польське друкарство — друкарство пануючої нації, а українське.

Необхідність заснування друкарень на території Західної України освідомлювалась всім православним населенням. Вже один той факт, що Іван Федоров дістає грошову допомогу на організацію друкарні у Львові не від багатого духовенства, а від середнього міщанства свідчить про те, яке велике значення надавав український народ заснуванню друкарства.

Друкарська справа сприяла дальшому і більш активному розгортанню національно-культурного руху українців. На велике значення друкарської справи в боротьбі проти національного пригноблення вказували навіть

⁵⁰ Акты, относящиеся к истории Западной России, т. IV, Киев, 1851, стор. 204.

буржуазні польські вчені. Поряд з богослужебними книгами, західноукраїнські друкарні того часу випускали велику кількість полемічної літератури — ідеологічної зброї українського народу в боротьбі за свої інтереси. Значна частина літератури випускалася також для учбових потреб. Львівське братство надавало великого значення випуску в своїй друкарні книг «училищу потребних».

Заснування друкарень і розвиток видавничої справи було однією із основних форм культурно-національного відродження на Україні в XVI і XVII ст.⁵¹

Наведений нами матеріал дає можливість зробити висновок про те, що виникнення друкарського виробництва на Західній Україні є цілком закономірним явищем. Його поява обумовлювалася соціально-економічними умовами розвитку суспільства, специфічними особливостями, в яких знаходилася Західна Україна в той час.

Незважаючи на різке збільшення рукописного книжкового виробництва, продукція його не могла задовольнити потреб, які висувалися соціально-економічними обставинами того часу. Попит на книжку став незрівняно вищий, ніж можливості рукописного способу виготовлення її. Вихід з цього становища необхідно було шукати у винайденні більш продуктивного способу виготовлення книжкової продукції. Таким способом була заміна книгописання книгодрукуванням. Розвиток техніки, ремісництва, наявність матеріальних і трудових ресурсів були тими реальними обставинами, які дали можливість організації цього технічно високого, і в той же час мистецького, виду виробництва. Друкарський спосіб виготовлення книжок вперше виник в Західній частині України, у Львові, де для цього були найбільш сприятливі умови. Те, що Іван Федоров поїхав саме до Львова, треба пояснювати тим, що Львів був тоді великим промисловим і торговим містом, а також центром українського культурного життя.

Соціально-економічні умови Західної України того часу створили міцний ґрунт для розвитку друкарського

---

⁵¹ С. І. Маслов, Культурно-національне відродження на Україні в кінці XVI і першій половині XVII ст., див. «Матеріали до вивчення історії української літератури», т. I, Рад. школа, 1959, стор. 202.

виробництва, яке у порівняно короткий строк набуває значного розмаху. Про наявність таких умов згадував і Іван Федоров, говорячи, що у Львові він надіється зустріти більш сприятливий ґрунт для «сеяння духовних семян».⁵²

Початком українського друкарства вважається 1574 рік — рік виходу в світ з львівської друкарні Івана Федорова першої друкованої книжки «Апостола».⁵³ Для організації львівської друкарні Іван Федоров використав деякі технічні засоби московської друкарні,⁵⁴ у Львові Іван Федоров проводить велику підготовчу роботу, йому довелось переробляти старий друкарський верстат чи, може, виготовити новий.⁵⁵

Крім «Апостола» з львівської друкарні Івана Федорова цього ж року вийшла ще одна книжка — «Буквар». «Буквар» Івана Федорова, надрукований у Львові в 1574 р., послужив взірцем для багатьох наступних видань.⁵⁶

Другою друкарнею на Україні була Острозька. Організував її також Іван Федоров, який приїхав у м. Острог на запрошення князя Острозького.

Друкарня почала свою діяльність в 1580 р., коли було випущено Новий завіт з Псалтирем. В 1581 р. з друкарні вийшло невеличке видання — всього на дві сторінки — «Хронологія» Андрія Римші та найбільше видання Івана Федорова — повна Біблія на 1256 сторінок.

Після смерті Івана Федорова друкарня його переходить у власність Львівського Ставропігійського братства, яка поклала початок видавничо-друкарської діяльності цієї організації.

⁵² Післямова до Львівського «Апостола», 1574.

⁵³ Надзвичайно цікавим питанням, в сукупності обставин соціально-економічних передумов виникнення друкарства є питання про існування друкарської справи на Західній Україні і, зокрема, в м. Львові до 1574 р. — часу виходу в світ «Апостола» Івана Федорова. В літературі по цьому питанню зустрічається багато даних, найдавніші з яких відносяться до першої половини ХІХ ст. Одна група авторів на це питання дає стверджувальну відповідь, друга — негативну.

⁵⁴ А. С. Зернова, Начало книгопечатания, стор. 44, 53.

⁵⁵ І. П. Крип'якевич, Зв'язки..., стор. 47.

⁵⁶ А. С. Зернова, Книги кирилловської печати, хранящиеся в заграничных библиотеках и неизвестных в русской библиографии, Государственная библиотека СССР им. В. И. Ленина, том II, Москва, 1958, стор. 21.

Друкарня Львівського Ставропігійського братства почала свою діяльність в 1591 р. В цьому році вона випустила три видання: грамоту патріарха Ієремії, панегірик «Просфонима» та «Граматику доброглаголивого еллинословенского языка».

Друкарня братства пройшла через довгі роки існування. Зараз вона є виробничо-технічною базою Львівського ремісничого училища поліграфістів, яке готує висококваліфікованих робітників для поліграфічної промисловості України.

Слідом за появою першої української друкарні у Львові організовуються друкарні в інших містах Західної України.

Організація друкарської справи на Україні російським першодрукарем Іваном Федоровим — яскравий приклад тісних дружніх культурних зв'язків братнього російського і українського народів.

Виникнення і розвиток поліграфічного виробництва на Західній Україні стало поштовхом для виникнення і розповсюдження книгодрукування в інших районах України. Поліграфічне виробництво Західної України підготовило ґрунт для виникнення його в центральній та східній Україні.
